

БРОЈ: 15-07-2021			
Служба	Служба	Служба	Служба
	2371/1		

НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ
ЕКОНОМСКОГ ФАКУЛТЕТА
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

На основу одлуке Наставно-научног већа бр. 2014/1 од 23.06.2021. године, одређени смо за чланове Комисије за оцену и одбрану докторске дисертације кандидаткиње Оливере Јовановић, мастера економских наука, под насловом „Улога субвенција у развоју малих и средњих предузећа у агро-прехранбеном систему Србије“. Након што смо проучили завршену докторску дисертацију кандидаткиње, подносимо Већу следећи

РЕФЕРАТ

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији

Оливера Јовановић рођена је 14.07.1987. године у Београду. Основну школу „Бранко Радичевић“ завршила је као ђак генерације и носилац Вукове дипломе, док је средњу Прву економску школу у Београду завршила са одличним успехом и запаженим резултатима на такмичењима из области Економије. Економски факултет Универзитета у Београду уписала је школске 2006/2007. године, смер *Економска анализа и политика*, опциона група *Микроекономија*. Основне академске студије завршила је са просечном оценом 8,78. Дипломске академске студије – мастер уписала је школске 2010/2011. године, на Економском факултету Универзитета у Београду, на смеру *Економска политика и развој*. Мастер студије завршила је са просечном оценом 10 и успешно обрађеним мастер радом под називом: „Улога сектора малих и средњих предузећа у развоју агро-прехранбеног система Србије“. Ментор мастер рада била је проф. др. Жаклина Стојановић. Докторске студије на Економском факултету Универзитета у Београду уписала је школске 2012/2013. године, смер *Економија*.

Од 26.06.2013. године Оливера Јовановић је запослена на Институту економских наука у Београду, најпре као истраживач-приправник а затим као истраживач-сарадник. Била је стипендиста Министарства просвете и спорта Републике Србије за школску 2008/2009 и 2009/2010. годину. Добитник је награда на републичким такмичењима из Српског језика и књижевности и Пословне економије. На годишњој конференцији Института економских наука под називом „Development, Competitiveness and Inequality in EU and Western Balkans“ одржаној децембра 2015. године, Оливери је додељена награда „Ана Јашко“ за најбољи научно-истраживачки рад током 2015 године.

Члан је Истраживачке и образовне мреже Централно-европских универзитета и института (*Entrepreneurship Research and Education Network of Central European Universities – ERENET*) и Центра за међународну сарадњу Института економских наука. Учествовала је у организацији више научних конференција националног и међународног значаја, радионица, округлих столова. Такође, била је ангажована на позицији јуниор-истраживача током реализације више академских националних и међународних пројеката, од којих се посебно истичу: (а) Савремени биотехнолошки приступ решавању проблема суше у пољопривреди Србије- Економске последице суше

на пољопривредну производњу и конкурентност производа на тржишту, за Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије 2011-2019; (б) Изазови и перспективе структурних промена у Србији: стратешки правци економског усклађивања са захтевима ЕУ, за Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, 2011-2019; (в) Accelerating Progress on Effective Tobacco Tax Policies in Low- and Middle- income Countries 2018-2022, University Illinois in Chicago & Bloomberg Philanthropies; (р) Study on the compliance by Member States on the time needed to get licences and permits to take up and perform the specific activity of an enterprise as from beginning of 2014. rukovodilac: kozorcijum Panteia Research to Progress, Netherlands i Centre for Strategy and Evaluation Services, United Kingdom, za potrebe European Commission; (д) Collection and analysis of statistical data on Women entrepreneurs (2014). rukovodilac: Panteia Research to Progress Netherlands, za potrebe DG Enterprises and Industry of the European Commission; (ђ) Feasibility study for the creating of an e-platform for Women entrepreneurs (2014). rukovodilac: KMU Forschung Austria, Austrian Institute for SME Research, za potrebe DG Enterprises and Industry of the European Commission.

У списку објављених радова докторанд, Оливера Јовановић, има укупно 48 референци које се односе на научне прилоге саопштене на домаћим и међународним конференцијама (штампане у целини) или у часописима релевантним за област истраживања. Међу радовима, посебно истичемо следеће:

- (1) Vladislavljević, M., Zubović, J., Đukić, M. & Jovanović, O. (2020). Tobacco price elasticity in Serbia: Evidence from a middle-income country with high prevalence and low tobacco prices. *Tobacco Control*, vol 29, suppl 5, 331-336.
- (2) Зубовић, Ј., Ђукић, М. & Јовановић, О. (2020). *Економски аспекти контроле дувана и емпиријски налази у Србији*. Београд: Институт економских наука.
- (3) Zubović, J., Jovanović, O., Đukić, M., Jolović, N. & Vladislavljević, M. (2020). *Study on Tobacco Consumption in Serbia, 2019*. Belgrade: Institute of Economic Sciences.
- (4) Zubovic, J. & Jovanovic, O. (2019). *Small and Medium Enterprises in Selected SEE Countries: A drivers of Rural Development*. Sustainable Agriculture and Rural Development in Terms of the Republic of Serbia Strategic Goals Realization within the Danube region: sustainability and multifunctionality: thematic proceedings. (str. 353– 369). Belgrade: Institute of Agricultural Economics.
- (5) Stevanovic, S., Jovanovic, O. & Hanic, A. (2019). Environmental and Financial Performances: Review of Selected Studies. *Economic Analysis*, 52, (2), 113 – 127.
- (6) Jovanovic, O., Zubovic, J., Vladislavljevic, M., Bodroža, D., Ljumovic, I., Domazet, I. & Đukic, M. (2018). Estimation of Tobacco Products Price and Income Elasticity Using Aggregate Data. *Economic Analysis*, vol. 51, no. 3-4, 81-94.
- (7) Jovanovic, O. (2018). *Regional development of agrobusiness SMEs in Serbia*. Business and Applied Economics: book of abstracts. (str. 87-89). Belgrade: Institute of Economic Sciences.
- (8) Јовановић, О. & Зубовић, Ј. (2018). „Загађивач плаћа – стање и перспективе Зеленог фонда. У: ЉУМОВИЋ, Исидора (ур.), СТЕВАНОВИЋ, Славица (ур.). Правни и економски аспекти примене принципа загађивач плаћа. (стр. 31-50). Београд: Институт економских наука.
- (9) Јовановић, О. (2016). *Институционална подрика развоју предузетништва пољопривреде током структурних промена у Србији*. У: МИНОВИЋ, Јелена (ур.) и други. Правци структурних промена у правцу приступања Европској унији. (стр. 393-404). Београд: Институт економских наука.

- (10) Пантић, О. (2015). *Улога сектора МСПП у структурним променама пољопривреде Републике Србије*. У: СТОШИЋ, Иван (ур.) и други. Структурне промене у Србији: досадашњи резултати и перспективе: тематски зборник. (стр. 331-346). Београд: Институт економских наука.

Докторска дисертација је написана на укупно 326 страна (укључујући уводни текст, апстракт на српском и енглеском језику, садржај, преглед табела - 112, илустрација - 6 и графикана - 81, списак литературе са укупно 211 релевантних референци на српском и енглеском језику, 99 правних извора и 21 интернет извор, прилоге и биографију). Структуру истраживачког рада у оквиру докторске дисертације чини девет логички дефинисаних и међусобно повезаних целина: (1) Увод; (2) Пољопривреда, агро-прехранбени систем и привредни развој; (3) Привредна друштва, установе и институције у агро-прехранбеном систему; (4) Подстицаји развоја малих и средњих предузећа у агро-прехранбеном систему; (5) Мапирање малих и средњих предузећа у агро-прехранбеном систему; (6) Емпиријски налази о ефектима субвенција на пословање малих и средњих предузећа у агро-прехранбеном систему у периоду од 2013. до 2018. године; (7) Смернице за унапређење политике субвенционисања у аграру; (8) Закључак; (9) Литература.

2. Предмет и циљ дисертације

Подстицаји развоју аграра Републике Србије представљају важан инструмент аграрне политике. Овим подстицајима се омогућава побољшање положаја пољопривредних газдинстава у савременом агробизнис окружењу, али и пословних перформанси малих и средњих предузећа која су испунила услове за њихово коришћење. Истовремено, политиком подстицаја се остварују приоритетни циљеви привредног развоја ради постизања виших стопа економског раста.

Потребе и интереси примарних пољопривредних произвођача се разликују у односу на потребе и интересе осталих субјеката у сектору аграра (запосленост, механизација, наступ на тржишту, стратегије маркетиншке комуникације, потреба за саветодавним службама и сл). Ипак, заједничка им је тежња за остваривањем максимално могућих резултата, уз раст могућности за реализацију виших нивоа инвестиција у производњу или прераду. Мала и средња привредна друштва регистрована у званичном Регистру пољопривредних газдинстава при Министарству пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Србије имају нешто другачију тржишну позицију у односу на велике компаније. Најчешће се суочавају са недостатком средстава за финансирање текућег пословања (уколико тржишном ценом производа нису успели да покрију тренутна улагања у производњу) али и за унапређење пословања (замена дотрајале механизације, коришћење квалитетнијег семена или ђубрива, инвестиције у противградну заштиту или уопштено – инвестиције у модернизацију пословања). Уједно, једна од карактеристика пољопривредне делатности (пре свега примарне производње) је зависност од временских прилика. Само једна временска неприлика током године (град, поплава или суша) је довољна да доведе у питање опстанак ових предузећа. Стога је државна подршка пољопривреди, као једној од грана са значајним учешћем у креирању бруто домаћег производа, важна у земљама ниског и средњег дохотка. Истовремено, значај државне подршке се прелива и у сектор прехранбене индустрије, обзиром да се сировине за прераду у сигнификантној мери прибављају од домаћих примарних пољопривредних произвођача.

Досадашња истраживања су, користећи различиту методологију, указала на допринос државне институционалне подршке развоју сектора малих и средњих предузећа уопште, као и допринос развоју агро-прехрамбеног система. Ипак, прегледом литературе, примећује се недостатак јасних резултата о каузалности између мера аграрне политике односно њених инструмената и пословних перформанси предузећа у аграру, коришћењем квантитативних метода.

Имајући све наведено у виду, предмет истраживања у оквиру ове докторске дисертације јесте теоријска и емпиријска анализа ефеката субвенција на пословање малих и средњих предузећа у агро-прехрамбеном сектору, са посебним освртом на Србију у периоду од 2013. до 2018. године. Истраживачка питања на која су дати одговори током тестирања постављених истраживачких хипотеза су следећа: (а) Како мала и средња предузећа доприносе развоју агро-прехрамбеног система? (б) На који начин је организована финансијска подршка малим и средњим предузећима у агро-прехрамбеном систему? (в) Како је организован сектор малих и средњих предузећа у агро-прехрамбеном систему Србије? (г) На који начин, у пракси земаља ниског и средњег дохотка, институционална подршка малим и средњим предузећима у агро-прехрамбеном сектору утиче на развој и унапређење њиховог пословања? (д) Да ли субвенције малим и средњим предузећима у агро-прехрамбеном систему утичу на њихове финансијске резултате? (е) Да ли величина предузећа одређује интензитет и смер ефеката одобрених и искоришћених субвенција? (е) Да ли ефекти одобрених субвенција зависе од врсте пољопривредне делатности којом се предузеће из сектора малих и средњих предузећа бави? (ж) Да ли се јачина ефеката субвенција мења уколико аграрна предузећа имају остварен позитивни профит? (з) Да ли виши износи субвенција подразумевају и боље финансијске резултате предузећа? и (и) Да ли висина задужености предузећа утиче на интензитет и смер ефеката одобрених субвенција?

Основни циљ истраживања који је кандидаткиња Оливера Јовановић поставила на почетку припреме докторске дисертације јесте креирање модела за естимацију ефеката одобрених субвенција на финансијски резултат малих и средњих предузећа у агро-прехрамбеном систему. Да би се циљ постигао, систематизован је преглед литературе ради укључивања важних варијабли које детерминишу профитабилност малих и средњих предузећа, а прилагођених агро-прехрамбеном систему. Општи модел за естимацију ефеката субвенција садржи интерне и екстерне детерминанте профитабилности, и може се користити за будућу евалуацију система подстицаја. Истовремено, анализа је продубљена увођењем нове интерне детерминанте профитабилности као експланаторне, што представља новину у научним истраживањима у области *Економике аграра*. Додатни циљ дисертације била је идентификација детерминанти које одређују смер, интензитет и каузалност процењених ефеката. На бази остварених резултата, дате су препоруке доносиоцима одлука ради унапређења система подстицаја малим и средњим предузећима у агросистему Србије.

Кроз разраду пријављене и одобрене проблематике Оливера Јовановић је одговорила на све истраживачке захтеве и постављена питања, издвајајући тако битне факторе који дефинишу улогу субвенција у развоју малих и средњих предузећа у агро-прехрамбеном систему Србије, уз уважавање других детерминанти које могу нарушити интензитет и смер уочених позитивних ефеката. Осим што је, у докторској дисертацији, примењен квантитативни приступ у евалуацији ефеката субвенција, значајан допринос овог рада се огледа у детаљној систематизацији законодавног, стратешког и финансијског оквира.

Сачињен је јединствен преглед свих релевантних докумената који уређују систем подстицаја али и пословања малих и средњих предузећа у Србији.

Докторанд Оливера Јовановић је у свом раду представила сектор малих и средњих предузећа у агро-прехранбеном систему на јединствен начин. Са једне стране, сагледан је њихов положај у односу на читав сектор малих и средњих предузећа у привреди Србије. Са друге стране, предузећа су посебно сагледана у зависности од делатности којом се баве, тј. да ли се баве примарном пољопривредном производњом или прехранбеном индустријом. Тиме је у потпуности анализирана улога малих и средњих предузећа у развоју аграра Србије. Јединствен приступ квалитативној евалуацији система подстицаја укључио је развој индикатора на бази којих је процењена њихова ефикасност и степен реализације.

3. Основне хипотезе од којих се полазило у истраживању

Полазећи од теоријског оквира и резултата спроведених истраживања, кандидаткиња Оливера Јовановић је емпиријски тестирања следеће хипотезе:

(1) *Агро-прехранбени систем, као део аграрног сектора, има значајну стратешку улогу у привредној структури земаља са ниским и средњим дохотком.*

Посебну пажњу научне заједнице, али и креатора економске политике привлачи агропривреда, како са аспекта економског раста, тако и са аспекта руралног развоја. Прегледом литературе је примећено да је улога примарне пољопривредне производње у руралном развоју заступљенија у поређењу са агро-прехранбеним системом, па и агро-привредом. Допринос агро-прехранбеног система привредном развоју земаља ниског и средњег дохотка се може посматрати кроз различите показатеље. Индикатори коришћени приликом тестирања ове хипотезе су: индикатори запослености, индикатори активности, индикатори становништва и економски индикатори. Формирано је једанаест показатеља како би се дошло до поузданог закључка о значају агро-прехранбеног система у привредној структури одабраних земаља ниског и средњег дохотка, са посебним освртом на Србију. Истраживачка идеја је додатно продубљена и укључивањем података за неколико земаља Западног Балкана које припадају групи ниског и средњег дохотка (low- and middle- income countries). Критеријуми који су примењени за оцену индикатора, а указују на стратешку улогу пољопривредно-прехранбеног система у привредној структури су: (а) позитиван ефекат на побољшање квалитета живота руралне популације; (б) позитиван ефекат трансфера радне снаге из пољопривреде; (в) позитиван ефекат на рурални развој; (г) смањење учешћа пољопривреде у стварању бруто домаћег производа (указује на економско оснаживање); (д) пораст вредности извоза пољопривредно-прехранбених производа и (ђ) смањење учешћа увоза пољопривредно-прехранбених производа.

За потребе тестирања ове хипотезе коришћени су секундарни подаци прикупљени од стране Републичког завода за статистику, Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде, Еуростата. Осим метода компарације и методе анализе индикатора, прегледом опсежне литературе и њеном детаљном систематизацијом издвојени су закључци из релевантних извора који су потврдили значај стратешке улоге агропривреде. Посебан допринос литератури економике аграра чине закључци који су произашли из тестирања ове хипотезе, зато што се у фокусу анализе налази агро-

прехранбени систем Србије уз осврт на одабране земље Западног Балкана.

(2) Финансијска подршка малим и средњим предузећима у агро-прехранбеном систему побољшава финансијски резултат пословања и оснажује њихову улогу у руралном економском расту и развоју пољопривреде.

У агро сектору постоје два система организације производње – породични систем пољопривреде и систем агробизниса. Док је породични систем пољопривреде најчешће организован у форми малих и средњих предузећа, систем агробизниса је препознат кроз велике агросистеме (Закић, Стојановић, 2008). Због постојања предности и недостатака у сваком од наведених система, потребан је баланс који се може обезбедити одговарајућом државном финансијском подршком. Државна финансијска подршка има за циљ да помогне развоју малих и средњих предузећа и путем унапређења производње (премије за млеко по испорученој јединици пољопривредног производа, подстицаји по јединици мере засејаних усева, вишегодишњег засада или по грлу стоке и др.). Такође, подстицаји се могу исплаћивати и за гајење биљака или животиња, а посебни подстицаји су усмерени на финансирање органске производње. Сваки од видова финансијске подршке има за циљ да помогне реализацији пословних активности предузећа, и на тај начин утиче на боље финансијске резултате. Истовремено, финансијска подршка привредним друштвима која се налазе у слабије развијеним руралним подручјима би додатно допринела равномернијем регионалном развоју земље.

Хипотеза је тестирана кроз анализу одабраног финансијског резултата малих и средњих предузећа која су добила субвенције у Републици Србији у периоду од 2013. до 2018. године. Под финансијском подршком се сматрају бесповратна средства из републичког буџета, док се за финансијски резултат предузећа узима нето профит. Методом дескрипције је кретање резултата кроз посматрани период, док је одговарајућим статистичким методама израчунат просечан износ и медијана одобрених субвенција (по годинама и укупно) као и према величини предузећа. Подаци за анализу су доступни у оквиру базе „Бисноде“ коју сачињавају сви финансијски извештаји предузећа у Србији. За тестирање ове истраживачке хипотезе развијен је економетријски модел којим је евалуиран ефекат државне финансијске подршке на побољшање финансијског резултата пословања предузећа. Резултат је упутио на закључак о значају субвенција као детерминанте профитабилности предузећа у агро-прехранбеном систему.

(3) Ако је структура аграрног буџета према стубовима подршке у Републици Србији током последње деценије варирала, то је последица примене различитих приступа креирању мера аграрне политике и политике руралног развоја.

Потреба за увођењем аграрног буџета у Републици Србији појавила се 1995. године, да би затим 1996. године била одобрена прва средства усмерена ка финансирању и унапређењу положаја првенствено примарне пољопривредне производње, а последично и прехранбене индустрије. У зависности од приоритета привредног развоја, па и могућности за унапређење производње у аграру (сходно расположивим природним ресурсима) одређују се и циљеви аграрне политике и висина опредељених средстава. Уједно, аграрна производња је у значајној мери одређена временским приликама, те свака временска непогода или неповољне временске прилике могу утицати на обим и квалитет остварене пољопривредне производње. Последично, и обим прехранбене производње се мења.

Обим средстава која су издвајана из буџета Републике Србије за аграрни сектор током последњих десет година није био конзистентан, већ је пре свега зависио од економских прилика у земљи и приоритетних потреба других буџетских корисника. Најзначајнија подршка субјектима у пољопривреди пружена од стране институција у Србији јесу средства за подстицаје у пољопривреди и руралном развоју. Законом о подстицајима пољопривреди и руралном развоју (Сл. гласник РС, бр. 10/2013, 142/2014, 103/2015 и 101/2016) су дефинисани основни видови подршке – директна плаћања, подстицаји руралном развоју, посебни подстицаји и кредитна подршка. У оквиру ове хипотезе, анализирани су доступни секундарни подаци (Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде, Управа за аграрна плаћања). Методом компарације упоређивани су износи одобрених подстицаја током последњих десет година како би се утврдило да ли су, и у ком обиму, износи одобрених средстава варирали. Осим износа, и њихова структура у укупном буџету била је предмет поређења, такође по годинама. Кључна временска тачка у анализи су временске неприлике из 2014. године.

Анализирани индикатори на основу којих се донела одлука о потврђивању истраживачке хипотезе су: (а) Учешће субвенција у укупним расходима буџета Републике Србије, (б) Структура субвенција буџета Републике Србије, према врсти, (в) Учешће субвенција за пољопривреду у укупним расходима буџета Републике Србије, (г) Учешће субвенција у укупним издацима буџета АП Војводина, (д) Учешће одабраних субвенција за пољопривреду у укупним расходима буџета АП Војводина, (ђ) Структура одабраних пољопривредних субвенција из буџета АП Војводина, (е) Учешће свих субвенција у укупним издацима буџета локалних самоуправа, и (ж) Апсолутни износи укупних расхода и укупних субвенција буџета локалних самоуправа.

Претходни индикатори коришћени су ради тестирања истраживачке хипотезе три. Сходно изнетим резултатима и уоченим нестабилностима током времена у исплати субвенција и зависности од политичких и временских прилика, закључило се да је структура аграрног буџета према стубовима подршке током времена показала осцилације које су зависиле од приоритета политике руралног развоја, али и макроекономског окружења.

(4) Субвенције малим и средњим предузећима у агро-прехрамбеном систему имају позитивне ефекте на унапређење финансијског резултата пословања предузећа.

Субвенције малим и средњим предузећима представљају најзначајнији инструмент аграрне политике земаља у развоју. Субвенције се могу употребити за финансирање различитих потреба предузећа у примарној пољопривредној производњи, али и преради и руралном туризму. Очекивани ефекти одобрених субвенција су усклађени са основним циљем пословања предузећа, а то је остваривање (раста) добити као најважнијег финансијског резултата. У оквиру ове хипотезе, коришћењем економетријске анализе панел података (панел анализе) испитани су ефекти субвенција на одабране резултате пословања малих и средњих предузећа у Србији у периоду од 2013. до 2018. године и њихова усклађеност са основним постулатима пословања.

Микро подаци за економетријску анализу добијени су из финансијских извештаја малих и средњих предузећа. Узорак су чинила предузећа која су регистрована за обављање делатности од 01.1 до 01.7 и 10.1 до 10.9 у периоду од 2013. до 2018. године. Утицај субвенција се посматрао преко одабраног финансијског резултата предузећа, а то је нето профит. Друге детерминанте профитабилности које су размотрене подељене су у две

групе: интерне (задуженост и величина предузећа) и екстерне (стопа раста бруто домаћег производа). Висина одобрених субвенција апроксимирана је билансном позицијом 1016 - Приходи од субвенција, дотација и донација. Статистичка значајност коефицијента уз независну варијаблу указује на постојање ефеката, уз ближе одређивања смера и интензитета овог утицаја.

(5) Ефикасност субвенција малим и средњим предузећима у агро-прехрамбеном систему није узрокована величином предузећа и делатношћу којом се баве.

У литератури постоји неколико критеријума према којима се врши дистинкција привредних друштава. Свако привредно друштво има индивидуалне карактеристике које га класификују у микро, мала, средња или велика правна лица. У агро-прехрамбеном систему, сваки субјект има право на одређене видове финансијске подршке дефинисане правилницима о подстицајима и њиховом коришћењу. Како је агро-прехрамбени систем сачињен од делатности према Уредби о класификацији делатности, у оквиру ове хипотезе, панел анализом је испитано да ли на ефекте субвенција утиче врста (облик) делатности у којој је предузеће регистровано. Другим речима, испитано је да ли су у једној делатности субвенције имале већу ефикасност у поређењу са другом. При том, субвенције се сматрају ефикасним уколико позитивно делују на финансијски резултат предузећа. Истовремено, хипотеза је тестирана и применом кластеризације којом су јединице посматрања груписане према сличним (индивидуалним) карактеристикама. Тиме је омогућено идентификовање оних група предузећа које су ефикасније искористиле одобрене субвенције. Добијени резултати су на овај начин омогућили прецизније дефинисање препорука заснованих на подацима.

4. Кратак опис садржаја дисертације

Докторска дисертација подељена је у девет међусобно повезаних целина.

Уводно поглавље повећено је уобичајеним разматрањима за овакву врсту истраживачког и научног рада - дефинисани су предмет и циљ истраживања, као и основна истраживачка питања и хипотезе. Такође, у уводном делу је дат и кратак преглед садржаја по поглављима.

У другом поглављу докторске дисертације детаљно су објашњени појам пољопривреде и њене специфичности као гране привреде, али и разлике у поимању пољопривреде у ужем и ширем смислу. Да би се истакао изузетан значај ове привредне делатности за живот и рад људи, дат је преглед развоја пољопривреде кроз историју. Анализом одговарајућих индикатора, размотрен је и допринос пољопривреде и агро-прехрамбеног система укупном привредном развоју. Други део докторске дисертације је доминантно теоријског карактера, заснован на коришћењу релевантних сазнања о специфичностима пољопривредне производње, карактеристикама понуде и тражње прехрамбених производа, али и самих пољопривредних производа. Кратак део посвећен је развоју пољопривреде кроз историју, ради сагледавања пољопривреде какву су некад људи поимали и данас. Ипак, оно по чему је ово поглавље јединствено, јесте анализа индикатора доприноса пољопривреде привредном развоју на примеру Србије и земаља Западног Балкана. Израчунавањем индикатора и њиховом квалитативном евалуацијом, потврђена је прва истраживачка хипотеза.

У трећем поглављу докторске дисертације су објашњени субјекти који чине сектор аграра. Из детаљне анализе су изузета породична пољопривредна газдинства

регистрована као физичка лица, те је фокус усмерен на привредна друштва, установе и институције. С обзиром да различити индикатори одређују величину привредног друштва, у овом поглављу су представљени критеријуми за њихову класификацију. Како су основни субјекти у истраживању мала и средња предузећа, тако је и анализа у дисертацији усмерена ка њима. Посматрани сектор малих и средњих предузећа, обухвата и микро правна лица, која се третирају као део категорије малих предузећа. Осим што је објашњен појам, разматрани су и циљеви пословања ових привредних друштава. Двојаки доприноси малих и средњих предузећа анализирају се у два засебна поглавља у оквиру трећег дела дисертације - доприноси развоју агро-прехрамбеног система и доприноси руралном развоју. Посебну истраживачку тему у овом делу дисертације чини улога и значај установа и институција (националних и међународних). Истраживање у дисертацији се затим наставља испитивањем карактеристика окружења у којем предузећа послују. Прецизније, анализирају се оквири развоја пољопривреде и руралног развоја Републике Србије. Разликују се три оквира: стратешки, финансијски и законодавни. На самом крају, указано је на значај различитих видова умрежавања субјеката у циљу свеобухватног развоја аграра, али и предузећа понаособ. Анализом одговарајућих индикатора добијених обрадом секундарних података, потврђена је једна трећа истраживачка хипотеза.

На почетку *четвог поглавља* дат је историјски осврт на развој програма подстицаја у аграру. Значај временске димензије у анализи важан је, пре свега, због посматрања подстицаја (врсте и новчани износи) у различитим привредним условима и политичким приликама. Затим је размотрена актуелна финансијска подршка пољопривреди и малим и средњим предузећима у агро-прехрамбеном систему. Анализа подстицаја има два правца - један се односи на видове финансијске подршке, а други на поделу подстицаја према гранама пољопривреде. Осим поделе према видовима подршке и према грани аграра, анализирана је и регионална расподела подстицаја.

У оквиру *петог поглавља*, анализиран је утицај специфичности пољопривреде на пословање малих и средњих предузећа. Дескриптивном анализом статистичких података, разматрани су трендови у развоју овог сектора, а како се аграрни сектор дели на гране, анализа је сходно томе и рашчлањена. Дескриптивном анализом су посматране и карактеристике сектора малих и средњих предузећа у зависности од примарне делатности у којој су регистровани своје пословање. Да би се анализа усмерила ка малим и средњим предузећима, било је потребно идентификовати њихов положај у агро-прехрамбеном систему. С обзиром да свака грана привреде има специфичности које је карактеришу, тако и специфичности пољопривреде утичу на положај и пословање малих и средњих предузећа. Додатно, суочавају се са проблемима попут обезбеђења финансијских средстава за инвестирање услед споријег обрта капитала и високог ризика од неуспеха. Литература препознаје неколико стратегија развоја које су се показале ефикасним, а које омогућавају диверсификацију производње и препознавање производа међу потрошачима. За реализацију оваквих стратегија, могуће је користити и подстицајна средства државе. Праћење развоја малих и средњих предузећа се посматрало и на основу четири индикатора: (а) број предузећа према величини и региону; (б) број запослених лица према величини предузећа и према региону; (в) остварени промет предузећа у агро-прехрамбеном систему и (г) бруто додата вредност предузећа у агро-прехрамбеном систему.

Шести део дисертације посвећен је детаљном образложењу методологије емпиријског истраживања. Другим речима, образложена је примена модела фиксних ефеката у

анализи панел података и критеријуми на основу којих је овај модел одабран. Централни део овог дела дисертације посвећен је креираном моделу за процену и оцену ефеката субвенција на одабране пословне резултате предузећа. Јаз у недостатку квантитативних истраживања у економици аграра, посебно о утицајима инструмената аграрне политике на развој овог привредног система, умањен је кроз ово поглавље. Применом одговарајућих економетријских модела оцењен је ефекат субвенција на финансијски резултат пословања посматраних предузећа. За примарни финансијски резултат пословања предузећа изабран је нето профит, а као независне варијабле су укључене и задуженост предузећа као и његова величина. Подаци су прикупљени из финансијских извештаја малих и средњих предузећа за период 2013-2018. година. Квантитативна евалуација допринела је потврђивању позитивног утицаја државне подршке расту профита предузећа.

Седми део докторске дисертације упућује на важне резултате до којих се дошло током истраживања, а која могу унапредити постојећи систем подстицаја. Коришћење квантитативних метода у поступку планирања подстицаја би омогућило усклађеност са потребама пољопривредника али и са приоритетним циљевима руралног развоја.

Осми део дисертације представља резиме свих резултата до којих се дошло у току истраживања. Поред основних резултата, представљен је и теоријски и практични допринос спроведеног истраживања за ужу научну област Економска политика и развој, којој тема докторске дисертације припада.

У деветом делу докторске дисертације дат је преглед релевантне домаће и иностране литературе која је коришћена током истраживања и писања ове дисертације. Преглед литературе је систематизован тако да показује посебно научне изворе (научне радове и студије у еминентним публикацијама), затим правне изворе (опсежан преглед законодавног оквира) и интернет изворе.

Садржај докторске дисертације по поглављима дат је у наставку.

1. УВОД
2. ПОЉОПРИВЕДА, АГРО-ПРЕХРАМБЕНИ СИСТЕМ И ПРИВРЕДНИ РАЗВОЈ
 - 2.1. Појам пољопривреде
 - 2.2. Специфичности пољопривреде
 - 2.2.1. Специфичности које произилазе из фактора производње
 - 2.2.2. Специфичности односа понуде и тражње на тржишту прехранбених производа
 - 2.2.3. Специфичности стварања јавних добара и позитивних екстерналија
 - 2.2.4. Специфичности хране као основног производа
 - 2.2.5. Специфичност доприноса пољопривреде развоју других сектора привреде
 - 2.3. Пољопривреда, агро-прехранбени систем и агро-привреда
 - 2.4. Развој пољопривреде кроз историју
 - 2.5. Доприноси привредном развоју
 - 2.5.1. Продукт контрибуција
 - 2.5.2. Фактор контрибуција
 - 2.5.3. Маркет контрибуција
 - 2.5.4. Експорт контрибуција

2.5.5. Анализа индикатора доприноса на примеру Србије и земаља Западног Балкана

3. ПРИВРЕДНА ДРУШТВА, УСТАНОВЕ И ИНСТИТУЦИЈЕ У АГРО-ПРЕХРАМБЕНОМ СИСТЕМУ

- 3.1. Привредна друштва
 - 3.1.1. Критеријуми за класификацију привредних друштава
 - 3.1.2. Појам малих и средњих предузећа
 - 3.1.3. Циљеви пословања малих и средњих предузећа
 - 3.1.4. Допринос малих и средњих предузећа развоју агара
 - 3.1.5. Допринос малих и средњих предузећа руралном развоју
- 3.2. Научно-истраживачке организације (Установе)
 - 3.2.1. Техничко-технолошке науке
 - 3.2.2. Биотехничке науке
 - 3.2.3. Друштвене науке
- 3.3. Институције
 - 3.3.1. Националне институције од значаја за развој агара
 - 3.3.2. Међународне институције од значаја за развој агара
- 3.4. Оквири развоја пољопривреде и руралног развоја Републике Србије
 - 3.4.1. Стратешки оквир
 - 3.4.2. Финансијски оквир
 - 3.4.3. Законодавни оквир
- 3.5. Умрежавање економских субјеката у циљу развоја пољопривреде

4. ПОДСТИЦАЈИ РАЗВОЈА МАЛИХ И СРЕДЊИХ ПРЕДУЗЕЋА У АГРО-ПРЕХРАМБЕНОМ СИСТЕМУ

- 4.1. Историјски осврт развоја подстицаја
- 4.2. Директна плаћања
 - 4.2.1. Премије за млеко
 - 4.2.2. Подстицаји за биљну производњу
 - 4.2.3. Подстицаји за сточарску производњу
 - 4.2.4. Регреси
 - 4.2.5. Управа за аграрна плаћања – планирана и реализована директна плаћања
 - 4.2.6. Правилници и новчани износи по јединици мере
- 4.3. Подстицаји мерама руралном развоју
 - 4.3.1. Подстицаји унапређењу конкурентности и достизању стандарда квалитета
 - 4.3.2. Подстицаји за очување и унапређење животне средине и природних ресурса
 - 4.3.3. Подстицаји за диверсификацију дохотка и унапређење квалитета живота у руралним срединама
 - 4.3.4. Подстицаји за припрему и спровођење локалних стратегија за рурални развој
 - 4.3.5. Подстицаји за унапређење система креирања и преноса знања
 - 4.3.6. Управа за аграрна плаћања – планиране и реализоване мере руралног развоја
 - 4.3.7. Правилници и новчани износи по јединици мере
- 4.4. Посебни подстицаји
 - 4.4.1. Подстицаји за маркетиншко-информационе системе у пољопривреди (подгрупа 1)

- 4.4.2. Подстицаји за успостављање, развој и функционисање система рачуноводствених података на пољопривредним газдинствима (подгрупа 2)
- 4.4.3. Подстицаји за спровођење одгајивачких програма, ради остваривања заједничких циљева у сточарству (подгрупа 3)
- 4.4.4. Подстицаји за промотивне активности у пољопривреди и руралном развоју (подгрупа 4)
- 4.4.5. Подстицаји за производњу садног материјала, сертификацију и клонску селекцију (подгрупа 5)
- 4.4.6. Управа за аграрна плаћања – планирани и реализовани посебни подстицаји
- 4.4.7. Правилници и новчани износи по врсти посебног подстицаја
- 4.5. Кредитна подршка
- 5. МАПИРАЊЕ МАЛИХ И СРЕДЊИХ ПРЕДУЗЕЋА У АГРО-ПРЕХРАМБЕНОМ СИСТЕМУ
 - 5.1. Утицај специфичности пољопривреде на пословање малих и средњих предузећа
 - 5.2. Трендови у развоју сектора малих и средњих предузећа у аграру
 - 5.2.1. Број предузећа према величини и региону у Републици Србији
 - 5.2.2. Број запослених у предузећима према величини и региону у Републици Србији
 - 5.2.3. Остварени промет агро-прехрамбених предузећа
 - 5.2.4. Бруто додата вредност агро-прехрамбених предузећа
 - 5.3. Карактеристике сектора малих и средњих предузећа у различитим гранама аграра
- 6. ЕМПИРИЈСКИ НАЛАЗИ О ЕФЕКТИМА СУБВЕНЦИЈА НА ПОСЛОВАЊЕ МАЛИХ И СРЕДЊИХ ПРЕДУЗЕЋА У АГРО-ПРЕХРАМБЕНОМ СИСТЕМУ У ПЕРИОДУ ОД 2013. ДО 2018. ГОДИНЕ
 - 6.1. Методологија истраживања
 - 6.1.1. Подаци
 - 6.1.2. Економетријска анализа кроз панел податке
 - 6.2. Ефекти субвенција на финансијске перформансе
 - 6.3. Ефекти субвенција на производњу
 - 6.3.1. Кластер анализа
 - 6.3.2. Примарна пољопривредна производња
 - 6.4. Ефекти субвенција у различитим гранама аграра
 - 6.5. Општи модел процене ефеката субвенција на одабране пословне перформансе
- 7. СМЕРНИЦЕ ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ ПОЛИТИКЕ СУБВЕНЦИОНИСАЊА У АГРАРУ
- 8. ЗАКЉУЧАК
 - ЛИТЕРАТУРА
 - ПРИЛОЗИ

5. Методе које су примењене у истраживању

У току израде докторске дисертације, аналогно природи постављених захтева у истраживању коришћени су бројни извори статистичких података доступних у Републичком заводу за статистику, Агенцији за привредне регистре, Управи за аграрна плаћања, Министарству пољопривреде, шумарства и водпривреде, Покрајинском секретаријату за пољопривреду, шумарство и водопривреду, Гаранцијском фонду АП Војводина, Покрајинском фонду за развој пољопривреде, Развојном фонду АП Војводина, Министарству финансија, Народној банци Србије, порталу *Bisnode*, порталу *CompanuWall*, Еуростат, бази Светске банке, бази ФАО. У списку коришћене литературе кандидаткиња Оливера Јовановић се позива и на релевантне домаће и иностране изворе из области којој припада тема дисертације.

За економетријску анализу панел података коришћена је база *Bisnode* која се заснива на финансијским извештајима и другој документацији коју предузећа у Србији подносе Агенцији за привредне регистре. Подаци су преузети за мала и средња предузећа чија је цифра примарне делатности (за коју су регистровани у Агенцији за привредне регистре) у опсегу од 01.1 до 01.7 и 10.1 до 10.9 за период 2013-2018. година.

У циљу испитивања полазних хипотеза коришћени су општи истраживачки методи и одговарајуће статистичке методе. У првом делу истраживања претежно су коришћени општи истраживачки методи помоћу којих су тестиране хипотезе један и три. У тестирању истраживачке хипотезе један коришћени су метод дескрипције, метод компарације и метод анализе индикатора, док су у тестирању хипотезе три били примењени метод индукције, метод компарације, метод синтезе и метод дескрипције. Коришћење општих истраживачких метода је омогућило сагледавање великог броја секундарних података о стратешкој улози агропривреде у развоју земаља ниског и средњег дохотка, али и структури аграрног буџета током посматраног периода, са посебним освртом на систем субвенционисања. Такође, за потребе тестирања ових истраживачких хипотеза су развијени индикатори који ће омогућити и будуће праћење и евалуацију система подстицаја у Србији.

У другом делу емпиријског истраживања анализирани су ефекти субвенција на развој пословања малих и средњих предузећа у агро-прехрамбеном систему. Овом делу припадају истраживачке хипотезе два, четири и пет. У циљу њиховог тестирања коришћена је економетријска анализа панел података (панел анализа). Полазна спецификација модела били су модели индивидуалних ефеката, а на основу примењених метода оцењивања и добијених резултата одлучено је коришћење модела фиксних ефеката са робусним стандардним грешкама. Више модела је тестирано како би се утврдио утицај субвенција (као најважније експланаторне варијабле) на нето профит предузећа, а затим су постепено укључиване и друге интерне и екстерне детерминанте профитабилности предузећа, одабраних у складу са доступном литературом из области. Циљ овог дела емпиријског истраживања било је спровођење квантитативне евалуације система подстицаја у Србији, ради утврђивања интензитета и смера утицаја на пословање малих и средњих предузећа у агро-прехрамбеном систему. Пословање малих и средњих предузећа мерено је висином нето профита. Уједно, практична примена комплексних економетријских метода за циљ је имала одену ефикасности постојећег система подстицаја гледано из угла како доносиоца одлука (креатора аграрне политике) тако и из перспективе крајњих корисника подстицаја.

6. Основни резултати и научни допринос

Остварени резултати научно-истраживачког рада у оквиру ове докторске дисертације добијени су кроз детаљну квалитативну и квантитативну евалуацију система подстицаја агропривреди у Републици Србији, са посебним освртом на развој малих и средњих предузећа у агро-прехранбеном систему. Истраживачке хипотезе су потврђене теоријско-емпиријском анализом, уз посебан осврт на економетријско моделирање у шестом делу докторске дисертације. Истраживање је једним делом било ограничено расположивим подацима о износима и корисницима система подстицаја, али је проблем успешно превазиђен коришћењем адекватне базе финансијских извештаја предузећа, која је задовољила услове поузданости и истинитости (*Bisnode*). Извршен преглед литературе је изузетно значајан за развој квалитативне евалуације аграрне политике, али и имплементације комплексних квантитативних метода у будућим естимацијама у Србији.

Прегледом литературе, уочено је да евалуација ефеката субвенција у Србији до сада није имала значајније место (коришћене су различите компаративне анализе примењиваних мера без улажења у детаље везане за ефекте самих субвенција у арарном сектору и руралном развоју). Другим речима, примећено је одсуство јасних (квантитативних) показатеља о ефектима одобрених субвенција на пословање корисника и пољопривредну производњу. Недостајао је и одговор на питање о промени интензитета ефеката у случају промене износа средстава у буџету који се издвајају за ову намену. Остварени резултати у оквиру ове дисертације су смањиле идентификовани јаз у научним сазнањима у овом доммену, а посебну новину у истраживању представља јединствено посматрање агро-прехранбеног система као сложене целине.

Применом економетријског моделирања панел података (панел анализе) тестирана је истраживачка хипотеза о утицају субвенција на финансијски резултат пословања малих и средњих предузећа у агро-прехранбеном систему Србије. Осим субвенција које су представљале најважнију експланаторну варијаблу у моделу, тестиран је и ефекат других детерминанти профитабилности предузећа. У складу са доступном научном литературом, детерминанте профитабилности су подељене на интерне (величина предузећа и задуженост) и екстерне (стопа раста бруто домаћег производа). Како је истраживање ограничено доступном базом података, за финансијски резултат је изабран нето профит предузећа. Узорак су чинила предузећа чија је примарна делатност за коју су регистрована означена категоријом од 01.1 до 01.7 и 10.1. до 10.9., у складу са Класификацијом делатности. Финални узорак је обухватио 1,130 опсервација, односно 226 предузећа и пет година. Подаци укључени у естимацију су задовољили разуман ниво поузданости, а остварени резултати су потврдили истраживачку хипотезу, те је коефицијент уз експланаторну варијаблу субвенције позитиван и статистички значајан. Другим речима, са растом износа субвенција за 10% доћи ће и до раста нето профита предузећа за 0,61% односно за 0,81%. Укључивањем других независних варијабли које представљају детерминанте профитабилности, смер и статистичка значајност експланаторне варијабле није промењена, те је једнозначно потврђено да субвенције утичу на раст профита малих и средњих предузећа у агро-прехранбеном систему Србије. Учињен је и критички осврт на установљене резултате чиме се указало на изостанак очекиваних ефеката субвенционисања. Разлог се налази у парцијалном приступу примени мера из домена аграрне политике и политике руралног

развоја. У том смислу, учињене су препоруке везане за дизајнирање будућих активности у домену субвенционисања аграра у Србији.

Уз економетријску анализу панел података коришћена је и кластер анализа ради груписања предузећа сличних карактеристика. Резултати показују да су предузећа груписана тако да се перформансе јасно разликују међу оним која послују у примарној пољопривреди наспрам оних која послују у прехранбеној индустрији. Сходно томе, тестирана је хипотеза о ефектима субвенција који се не мењају под утицајем делатности и величине предузећа. Како се субвенције сматрају ефикасним уколико позитивно делују на финансијски резултат предузећа, на основу дискусије резултата и изнетих запажања, закључило се да ефикасност субвенција малим и средњим предузећима у агро-прехранбеном систему није узрокована величином предузећа и делатношћу којом се баве.

Конечно, докторска дисертација је допринела развоју економске науке, кроз теоријске и методолошке доприносе развоју уже научне области *Економска политика и развој*. Теоријски допринос докторске дисертације се огледа у јединственом приступу анализи улоге субвенција у пословању и развоју малих и средњих предузећа у агро-прехранбеном систему. Ради потврђивања постојања позитивних ефеката на развој малих и средњих предузећа у агро-прехранбеном систему Републике Србије, примењен је квантитативни приступ. Резултат квантитативног приступа јесте економетријски модел којим је дефинисана природа и каузалност између нето профита и субвенција, уз контролу задужености предузећа, његове величине али и стопе раста бруто домаћег производа. Будући развој и унапређење економетријског модела може дати одговор на бројна истраживачка питања, али и служити као инструмент којим ће се ефикасно планирати систем агро подстицаја у Републици Србији. Докторска дисертација садржи систематизован и јединствен преглед литературе у области *Економике аграра*, уз усмеравање на релевантне публикације које представљају најзначајнија достигнућа и налазе у овој области. Укључени су сви истакнути аутори чији налази су обликовали предмет и циљ докторске дисертације и омогућили боље разумевање финалних резултата. Методолошки допринос се огледа у примени квантитативних модела у анализи доприноса субвенција развој у сектора малих и средњих предузећа у агро-прехранбеном систему Србије. Практична имплементација економетријског моделирања панел података у оквиру ове дисертације указала је на нове могућности примене метода естимација регресора приликом квантификовања везе између субвенција и пословања малих и средњих предузећа. Поред примене економетријских техника, за потребе квалитативне евалуације система субвенционисања у Републици Србији, развијени су индикатори који су допринели креирању смерница за унапређење аграрне политике, односно политике субвенционисања.

7. Закључак

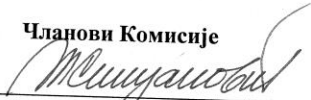
Полазећи од претходно изнетих тврдњи и оцена докторске дисертације кандидаткиње Оливере Јовановић, Комисија констатује да је кандидаткиња успешно обрадила предмет истраживања, остварила дефинисани циљ, потврдила полазне хипотезе и дошла до релевантних закључака, те пружила вредне научне доприносе и практичне резултате. Докторска дисертација у потпуности одговара критеријумима и захтевима за писање овакве врсте рада и у складу је с Пријавом коју су одобрили Наставно-научно веће Економског факултета Универзитета у Београду и Веће научних области правно-

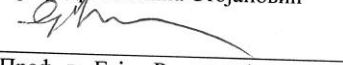
економских наука Универзитета у Београду. Комисија закључује да је проблематика изложена у раду значајна како за унапређење система подстицаја, за развој агро-прехранбеног система и сектора малих у средњих предузећа у Србији, тако и у ширем теоријско-методолошком смислу. Третирана је релативно нова истраживачка тема која подразумева нови приступ евалуацији државних подстицаја развоју агросектора.

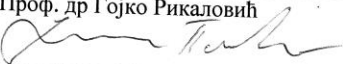
Имајући све наведено у виду, Комисија предлаже Наставно-научном већу да прихвати Извештај о оцени докторске дисертације под насловом: „Улога субвенција у развоју малих и средњих предузећа у агро-прехранбеном систему Србије“ и кандидаткињи Оливери Јовановић одобри јавну одбрану рада.

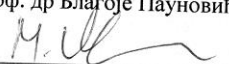
Београд, 12. јул 2021. године

Чланови Комисије

Проф. др Јасмина Стојановић

Проф. др Гојко Рикаловић

Проф. др Благоје Пауновић

Др Марко Владисављевић